

Een sociologisch perspectief op suïcide

Volgens Durkheim

Door Marc
Hojtink

Emile Durkheim werd meer dan een eeuw geleden beroemd met *Le Suïcide, études de sociologie*, een baanbrekende studie naar zelfdoding. Marc Hoijtink stelt de vraag hoe relevant dat werk nog is. 'Een begrip als "sociale inbedding" sluit naadloos bij Durkheims theorieën aan.'

Suïcide wordt vaak gezien als een persoonlijke en individuele zaak. Dat is niet zo raar. Is er een handeling voorstelbaar die persoonlijker en eenzamer is dan zelfdoding? De Franse socioloog Emile Durkheim liet meer dan een eeuw geleden zien dat zelfs een bijzonder persoonlijke handeling als zelfdoding onderhevig is aan sociale factoren. In 1897 publiceerde hij *Le Suïcide, études de sociologie*, waarin hij schommelingen in zelfdodingscijfers verklaart aan de hand van de mate van sociale integratie en regulering (tegenwoordig: sociale cohesie) in een samenleving. Volgens de internationale definitie van de Internationale Federation of Social Workers (IFSW, 2017) is het bevorderen van sociale cohesie een belangrijke opdracht voor sociaal werk. Het is voor sociaal werkers dus interessant wat Durkheim hierover te zeggen heeft. In dit artikel sta ik daarom stil bij zijn centrale stelling over zelfdoding en zijn belangrijkste theoretische concepten. Ook ga ik in op de betekenis ervan voor sociaal werk.

Misleidend

Emile Durkheim (1859-1917) was de eerste hoogleraar sociologie in Europa en een belangrijke grondlegger van de sociologie als wetenschap. Ook in zijn tijd was het een wijdverbreide aanname dat er een tegenstelling zou bestaan tussen het individu en de maatschappij. Die voorstelling van zaken vond Durkheim misleidend. Enerzijds wordt 'de maatschappij' zo tot een ding gemaakt, en wel een ding dat helemaal los zou staan van individuen. Anderzijds wordt het individu onmaatschappelijk verklaard. Net zomin als de maatschappij onpersoonlijk is, zijn mensen onmaatschappelijk. Samen

brengen zij een sociale werkelijkheid voort die weer van dwingende invloed is op het individu, stelde Durkheim. Hij illustreerde deze claim in *Le Suïcide, études de sociologie*, een empirische studie naar zelfdoding. De centrale vraag die Durkheim stelt in dit werk is die naar de condities waaronder suïcide in een samenleving meer of juist minder voorkomt. Hij zag een toename in zelfdoding als een verstoring van de sociale condities binnen de samenleving en betoogde dat zelfdoding een indicator is van (de moeilijk meetbare graad van) sociale integratie. Mart-Jan de Jong (1997) vat Durkheims redenering als volgt samen: Er zijn geen samenlevingen waarin zelfdoding niet voorkomt en veel samenlevingen hebben over vele jaren genomen ongeveer dezelfde graad van zelfdoding. Dit betekent dat zelfdoding een 'normaal', dat wil zeggen, regelmatig voorkomend, sociaal verschijnsel is. Snelle toenames in het aantal zelfdodingen in bestaande groepen zijn dus 'abnormaal'. Abnormale schommelingen in zelfdodingsstatisteken zijn derhalve een indicatie van desintegrerende krachten in een sociale structuur.

Sociale veranderingen

Voor een goed begrip van Durkheims theorievorming over suïcide is het belangrijk te weten dat hij leefde in een tijd van snelle sociale veranderingen. Net als veel andere sociologen uit zijn tijd maakte hij zich daar zorgen over. Urbanisatie, migratie, toenemende arbeidsdeling en industrialisering maakten mensen eind negentiende eeuw sterker dan ooit van elkaar afhankelijk, terwijl nieuwe vormen van solidariteit en nieuwe verbanden nog ontbraken. Mensen raakten in hoog tempo losgeweekt van hun gezin, verenigingsleven, religieuze organisaties, beroepsgroep en van politieke ver-

banden waarvan ze deel uitmaakten. De overgang naar de moderne samenleving bracht individuen een zekere mate van vrijheid, maar leidde ook tot een verzwakking van affectieve verbindingen, en daarmee van het zingevend integratiekader dat hen collectieve idealen gaf en voor sociale orde zorgde. Durkheim stond derhalve kritisch tegenover individualisering. Het kon leiden tot wat hij 'anomie' noemde: 'normloosheid' – het ontbreken van gedeelde en houvast gevende waarden, normen en regels (regulering) waarmee mensen hun leven 'zin' en richting geven. Teveel vrijheid (hier opgevat als 'het los komen uit sociale verbanden') werpt mensen dusdanig ver op zichzelf terug dat een toestand van sociale desoriëntatie en grenzeloosheid kan optreden, waardoor mensen bijvoorbeeld bevattelijk worden voor suïcidale gedachten. Overigens had hij ook oog voor de omgekeerde situatie: een te sterke sociale cohesie. Durkheim achtte totale controle even desastreus als anomie. Het is van belang dit te benadrukken: Durkheim wordt nogal eens bekritiseerd omdat hij alleen oog zou hebben voor de positieve kanten van sociale verbanden. Maar in een groep of samenleving kan volgens hem even goed een overdosis als een tekort aan sociale cohesie voorkomen. Dat wordt onder meer zichtbaar in de altruïstische zelfdoding, een van de vier typen zelfdoding die hij in zijn studie onderscheidt.

Typologie

Van 'altruïstische zelfdoding' is volgens Durkheim sprake als het betreffende individu totaal opgeslokt is door een collectief bewustzijn en zich opoffert voor het heil van allen, zoals dat bijvoorbeeld bij leden van sektes het geval kan zijn. Een andere variant ervan zijn oude Eskimo's die zich weg laten drijven op een ijsschots om stamgenoten niet meer tot last te zijn. Bij 'fatalistische zelfdoding' overheerst het gevoel geen toekomst meer te hebben. Voor de analyse van moderne westerse samenlevingen vond Durkheim vooral de 'individuele' en 'anomische' zelfdoding relevant, al menen critici dat het onderscheid tussen beide typen niet helder is. Bij 'individuele zelfdoding' gaat het om een tekort aan binding met de sociale omgeving; het individu isoleert zich volkomen en wisselt geen gedachten en gevoelens meer uit met de buitenwereld. Aan 'anomische zelfdoding' ligt een sterke verstoring in het sociale evenwicht ten grondslag, die meer of minder structureel van aard is. Bindende normatieve en zingevende kaders, waarlangs het individu zich eerder verbond met een collectief, vallen weg, bijvoorbeeld als gevolg

van een economische crisis, een echtscheiding of sociale uitsluiting.

Sociale verbanden

Durkheim liet zien dat zelfdoding veel meer voorkwam bij protestanten, mannen, welvarende mensen en ongehuwden, dan bij katholieken, vrouwen, arme mensen en gehuwden. In de samenleving die hij onderzocht hadden mannen meer vrijheid dan vrouwen, welvarende mensen meer vrijheid dan armen mensen, en waren protestanten minder sterk georganiseerd dan de katholieken, bij wie collectieve rituelen sterk bijdroegen aan sociale binding. Durkheim verklaarde deze verschillen vanuit de mate van sociale integratie en daaruit volgde zijn centrale hypothese: mensen met sterke sociale banden zullen minder snel overgaan tot zelfdoding dan mensen die niet of veel minder sterk sociaal ingebed zijn. Situaties van integratie in de samenleving gaan gepaard met lage zelfdodingscijfers, situaties van desintegratie daarentegen met hoge. Daarmee verklaarde hij bijvoorbeeld het gegeven dat intellectuelen vaker tot zelfdoding overgaan dan arbeiders. In overeenstemming met de theorie werkt het effect ook andersom: perioden van oorlog, bijvoorbeeld, kunnen gepaard gaan met dalende zelfdodingscijfers, omdat in een dergelijke situatie het samenhangigheidsgevoel vaak groter is dan normaal, en het leven van een collectieve richting en betekenis kan voorzien. Wellicht overbodig om te zeggen: Durkheim was geen voorstander van oorlog. Tijdens de Eerste Wereldoorlog verloor hij zijn zoon, een klap die hij volgens biograaf Steve Lukes (1985) nooit te boven is gekomen.

Gedachte-experiment

De vraag is nu wat de relevantie van Durkheims werk is voor het hedendaagse denken over suïcide en preventie. Hoe zou hij de sterke stijging verklaren in zelfdoding die zich in 2021 voordeed onder jongeren tussen de achttien en dertig jaar? We kunnen ons dat inbeelden door een gedachte-experiment. Als Durkheim deze statistieken onder ogen zou krijgen zonder verder kennis te hebben van de maatschappelijke context, dan zou hij vragen naar veranderingen in de sociale structuur van jongvolwassenen in deze periode. Eenmaal op de hoogte van de pandemie en de maatregelen die gericht waren op een sterke reductie van het aantal fysieke contactmomenten tussen mensen, zou het hem niet verbazen dat deze stijging in suïcides

Net zomin als de
maatschappij onpersoonlijk
is, zijn mensen
onmaatschappelijk

vooral te zien was tijdens de lockdowns. Hij zou dat begrijpen als een gevolg van sociale desintegratie, ontstaan door het wegvallen van instituties als school, studie, werk, verenigingsleven en andere sociale verbanden die als zingevende integratiekaders fungeren en beschermen tegen suïcide. Dat één of op de vijf jongeren tijdens de laatste lockdown suïcidale gedachten had, zou hij eveneens als bewijs hiervan zien en als illustratief voor zijn idee dat individuele gedachten onder invloed staan van grotere maatschappelijke ontwikkelingen. Ook toename van zelfdoding vlak na de economische crisis in het vorige decennium zou Durkheim als een gevolg beschouwen van sociale desintegratie. Oververtegenwoordiging van specifieke groepen in suïcidestatistieken, zoals mensen mensen die langdurig in de bijstand verkeren, is vanuit Durkheims perspectief te begrijpen als gevolg van meer structurele sociale uitsluiting. Meer in het algemeen zou Durkheim waarschijnlijk bezorgd zijn over de huidige westerse samenlevingen, omdat sociale verbanden er op tal van terreinen (waaronder werk, gezin, verenigingsleven) zwakker, gefragmenteerder, onzekerder en vluchtiger zijn geworden. Dat oogt wat somber: lossere verbanden hebben de laat moderne mens immers ook veel ontplooiingsmogelijkheden gebracht. Zo is bijvoorbeeld de sociale mobiliteit en keuzevrijheid op tal van terreinen sterk toegenomen. Durkheim zou dit echter zien als een verraderlijk soort vrijheid, omdat deze veel gewicht legt op het individu en op waarden als concurrentie, flexibiliteit, competitie, eigen verantwoordelijkheid en opportunisme. Hij zou zich zorgen maken over deze moraal. Vrijheid kan voor hem alleen in verbondenheid met anderen ervaren worden. Als individuen elkaar op de eerste plaats als concurrent beschouwen, dan tast dat op den duur het fundament aan van wederzijdse afhankelijkheid, verbondenheid en daarmee van de sociale moraal. Waarden als loyaliteit, duurzaamheid, collectieve verantwoordelijkheid en solidariteit gedijen dan slecht, waardoor de mens op zichzelf teruggeworpen wordt. Door de bril van Durkheim bekeken zijn de gevolgen een gebrek aan gedeelde zingeving en aanhoudende en latente gevoelens van angst, eenzaamheid, onzekerheid en waakzaamheid. Hij zou de toename aan depressies en angststoornissen in de overheidsstatistieken zonder twijfel als indicatie opvatten van in de samenleving werkzame anomische krachten. Overigens was Durkheim in zijn sociologieopvatting een kind van zijn tijd: sociologie moest ook kennis opleveren

Zelfs een
ultiem persoonlijke
handeling als zelfdoding
is onderhevig aan sociale
factoren, vond
Durkheim

om bij te dragen aan een beter functionerende en humanere maatschappij. Waarmee we bij de betekenis komen van zijn opvattingen voor het sociaal werk.

Sociale infrastructuur

Als eerder gezegd, is volgens de Internationale Federation of Social Workers het bevorderen van sociale cohesie een belangrijke opdracht voor sociaal werk (IFSW, 2017). Als we deze abstracte kernwaarde vertalen naar suïcidepreventie, dan begrijpen we vanuit het werk van Durkheim beter waarom dat zo is. In dit verband is het werk van Hans van Ewijk (2010) relevant. De emeritushoogleraar Grondslagen van Maatschappelijk Werk stelt in *Maatschappelijk werk in een sociaal gevoelige tijd* twee begrippen centraal die naadloos bij het werk en begrippenkader van Durkheim aansluiten: 'sociaal functioneren' en 'sociale inbedding'. Van Ewijk constateert dat steeds meer mensen moeite hebben om hun plek te vinden in een meer gefragmenteerde en steeds complexer wordende samenleving en wijst in dat verband op het belang van sociale inbedding. Zonder de waarde en het belang van directe, individuele steun en hulp terzijde te schuiven, verplaatst hij daarmee de aandacht van het denken in termen van pathologie en stoornissen naar het belang van sociale verbanden voor mensen en de rol van sociaal werk hierin. Daarmee vraagt Van Ewijk aandacht voor het belang van een sociale infrastructuur (naast een toegankelijke en humane geestelijke gezondheidszorg) in de dagelijkse levens van mensen. Durkheim zou dat narratief op grond van zijn eigen theorie hartgrondig steunen. Suïcide is daarin immers allesbehalve een individuele zaak. Het is een kwestie die de hele samenleving aangaat. ●

Marc Hoijtink is senior onderzoeker bij het lectoraat Stedelijk Sociaal Werk aan de Hogeschool van Amsterdam en hoofdredacteur van Vakblad Sociaal Werk.

Bronnen:

- Durkheim, E. (1897). *Le Suicide, etudes de sociologie*. Paris: Felix Acan.
- Ewijk, Hans van, (2010). *Maatschappelijk werk in een sociaal gevoelige tijd*. Amsterdam: SWP, Humanistics University Press.
- Jong, de, M.J. (1997) *Grootmeesters van de sociologie*. Amsterdam Meppel: Boom.
- Luke, S. (1985). *Emile Durkheim, his Life and his work. A Historical and Critical Study*. Stanford University.